

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ЧАСИ ВІЙНИ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І МЕТОДОЛОГІЇ

Наукова доповідь на методологічному семінарі «Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу у воєнний і повоєнний час», 16 листопада, 2023 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5218>

ПАНОК

Віталій Григорович

доктор психологічних наук,
професор, член-кореспондент
НАПН України, в.о. академіка-
секретаря Відділення
психології та спеціальної
педагогіки НАПН України,
директор Українського
науково-методичного центру
практичної психології і
соціальної роботи,
Національна академія
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. Проблеми охорони психічного здоров'я українського суспільства в контексті нового, посткатастрофного досвіду набули особливої актуальності в умовах війни. А це вимагає оновлених підходів до предмету наукових досліджень, вдосконалення методик, методів і технологій освітньої діяльності та психологічного практикування. У статті проаналізовано досягнення установ Національної академії педагогічних наук України та визначено низку проблем і пріоритетів подальшої діяльності. Зокрема: необхідність оновлення дидактичних підходів до освіти у зв'язку з умовами постінформаційного суспільства, переосмислення позиції педагога в освітньому процесі, оновлення методології надання психолого-педагогічної допомоги на основі теорії «зони найближчого розвитку» та посткатастрофного зростання, оновлення норм психічного розвитку особистості, оновлення розуміння інклюзивності як практики застосування в освіті й суспільстві загалом, дослідження проблем життєвих смислів, цілей та цінностей особистості. Наголошено на необхідності скоординованого розгортання експериментальних досліджень та впровадження їх результатів в освітянську і соціальну практику.

Ключові слова: ментальне здоров'я; війна; методологія; психологічна наука; прикладна психологія; психологічна практика; інклюзія; нова українська психологія.

Сьогодні, власне, ми маємо знайти відповіді на непрості питання: у який спосіб, якими засобами та методами, якими інструментами психологічна й педагогічна наука можуть забезпечити охорону психічного здоров'я українського суспільства в часи війни? Отже, суспільство країни, що воює, і психолого-педагогічна наука: виклики, проблеми, шляхи їх розв'язання.

Завданнями цього дослідження вбачаються такі:

- огляд стану досліджень наших науковців з проблем захисту та зміцнення психічного здоров'я громадян нашої держави у воєнний і повоєнний час;
- виявлення проблем та ускладнень методологічного, теоретичного, методичного й організаційного характеру, що пов'язані з радикальними змінами в українському суспільстві і, відповідно, — зі змінами вимог до результатів наших досліджень;
- пошук і визначення ресурсів для вдосконалення й підвищення ефективності психолого-педагогічних досліджень в установах ака-

демії в складній соціально-політичній ситуації, що у ній опинилося наше суспільство.

Методологічні засновки. Розглядаючи всі види активностей, що їх зараз називають «психологією», необхідно виокремити три принципово різних як за своїм змістом, так і за метою, методами і кінцевим результатами. Це — наукова психологія, прикладна психологія і психологічна практика (психологічне практикування) (Панок, 2017).

Виконання наукових досліджень — це визначення трендів і тенденцій майбутнього, виявлення закономірностей, постановка проблем і завдань, що будуть актуальними для психолого-педагогічної практики завтра.

Розв'язання сьогоденних актуальних завдань розвитку освіти й суспільства на основі одержаних результатів наукових досліджень — це робота методистів, технологів (прикладна психологія).

Надання психологічної допомоги у вигляді консультування, терапії, психологічної корекції і просвіти (психологічне практикування) — це актуальні завдання сьогодення.

Виклики. Дві події, які щільно переплелися між собою і породили цілу низку проблем політичного, соціального, економічного, медичного й соціально-психологічного характеру — це існування українського суспільства в епоху глобальної пандемії COVID-19 та російсько-українська війна.

Пандемія COVID-19 стала першою всесвітньою глобальною катастрофою, наслідки якої ще довго буде відчувати людство, і, на наш погляд, це визначить його розвиток у найближчий історичний перспективі. Тож сьогодні доречно говорити про доковідну епоху існування людської цивілізації і постковідну.

Зрозуміло, що друга подія — російсько-українська війна, має незрівнянно більші негативні наслідки для нашого суспільства, але розгортається на тлі не пережитих іще наслідків пандемії. Можна сказати, що ця війна є першою постковідною війною та потребує докладання набагато більших зусиль для збереження або відновлення психічного здоров'я її учасників.

Ми розуміємо, що вітчизняна психолого-педагогічна наука вже ніколи не буде такою, якою вона була до війни, оскільки повоєнне українське суспільство вже не буде таким, як раніше. Ми всі набуваємо нового життєвого досвіду — посткатастрофного. А це вимагає нових (оновлених) підходів до предмету наших досліджень, удосконалення методик, методів і технологій освітньої діяльності та психологічного практику-

вання, більшого залучення психології у всі сфери соціального життя і, передусім — освіти.

З цих позицій ми й будемо розглядати заявлену проблему. Точніше — цілу низку проблем організаційного, теоретичного і методологічного характеру.

Науково-організаційна діяльність. Таке масштабне соціальне потрясіння, як війна, не могло не знайти відгуку в середовищі науковців академії. Після проведеної аналітичної роботи та загально-академічної дискусії було внесено зміни й доповнення до *Пріоритетних напрямів (тематики) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок НАПН України на 2023-2027 роки*, які були затверджені постановою загальних зборів НАПН України від 7 квітня 2023 р. №1-1/1-3. З метою наближення досліджень до більшої актуальності цикл наукового дослідження було скорочено до двох років, що викликало неодноразовні оцінки. Очевидно, термін виконання дослідження мають визначати його зміст і завдання, а не формальні вимоги (НАПН України, 2023а).

Наступним кроком стало створення при Відділенні психології та спеціальної педагогіки НАПН України *Наукової ради з проблем психологічної підтримки населення в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України*, затвердженої постановою Президії НАПН України від 16 березня 2023 р. № 1-2/3-48) (НАПН України, 2023б).

Основною метою діяльності ради є об'єднання зусиль учених і практиків для координації досліджень з актуальних проблем науково-методичного забезпечення надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги постраждалим від війни та впровадження результатів досліджень у соціальну й освітню практику. Сподіваємося, що діяльність ради допоможе підвищити актуальність і прикладний характер наших досліджень, забезпечить широку експериментальну базу та покращить упровадження результатів.

У квітні поточного року проведено велику Всеукраїнську конференцію з міжнародною участю — «Українська психологія. XXI століття. Початок» (Українська психологія. XXI століття, 2023). Матеріали конференції — це спроба дати відповідь на питання: «Що таке українська психологія сьогодні?», «Які виклики постали перед нею у XXI столітті?», «Якою вона має стати завтра?», «З чого ми маємо почати перебудову української психології, щоб вона могла ефективно реагувати на виклики XXI століття?», «Наскільки сучасна

Таблиця 1

Наукова і волонтерська діяльність установ Відділення психології та спеціальної педагогіки НАПН України за тематикою (напрямами роботи)

Тематика	Інститут психології	Інститут соціальної та політичної психології	ІСПП ім. М. Ярмаченка	Український НМЦ	Загалом
Планова,	7	13	5	3	28
з них – прикладні	4	6	3	3	16
Гранти	15 (10%)	15 (21%)	0	11 (50%)	41
Волонтерська	48	150	3	4	205
Загалом	70	178	8	18	274

українська психологія є українською?», врешті: «Що в сучасній українській психології є українським?». Сподіваємося, що конференція стала своєрідним дзеркалом для наших психологів, яке дало їм змогу краще роздивитися самих себе, свою наукову, науково-методичну та практичну діяльність, дасть поштовх до створення нової української психології.

Сфера психологічного практикування в умовах постковідної війни також потребує осучаснення відповідно до нових умов. Практика захисту психічного здоров'я населення України та виклики, які постали перед нами, зумовили необхідність розроблення концепції реформування психологічної служби у системі освіти.

У НАПН України на базі Відділення було створено міжвідомчу робочу групу, проведено всеукраїнське опитування, низку фокус-груп і вебінарів з практичними психологами й соціальними педагогами закладів освіти ряду областей та здійснено SWOT-аналіз діяльності психологічної служби в умовах війни.

Цю роботу проведено у короткі терміни УНМЦ практичної психології і соціальної роботи. Результат роботи — Концепція реформування психологічної служби у системі освіти України на період до 2030 року (Панок, 2023а).

Важливим кроком у роботі наукової ради був самоаналіз діяльності наукових установ академії психологічного профілю.

Результат — інформаційний довідник «Наукова й волонтерська діяльність установ психологічного профілю НАПН України з проблем формування безпечного середовища у закладах освіти та надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги постраждалим в умовах війни (2019-2023 рр.)», який було створено на основі інформації, одержаної від установ психологічного профілю (Панок, 2023b).

Тематично довідник має таку структуру:

1. Планова тематика наукових досліджень.

2. Позапланова тематика (гранти).

3. Волонтерська діяльність (психологічне практикування).

Як бачимо, структура Довідника відповідає методологемі про триєдність психології як науки, прикладної психології і психологічного практикування (Панок, 2017).

Аналіз наведеної в Довіднику інформації про різноманітні активності установ Відділення психології та спеціальної педагогіки НАПН України дав змогу зробити низку висновків (табл.1).

- У наукових установах Відділення унаочнено великий обсяг психологічного практикування — надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги постраждалим від війни учасникам освітнього процесу, людям з особливими потребами, цивільним дорослим, людям похилого віку, учасникам бойових дій та їхнім сім'ям, що відповідає розділу «волонтерська діяльність». Це 205 видів і напрямів роботи, що свідчить про високий патріотизм і професійну відповідальність науковців. А кількість власне заходів, акцій, підрахувати неможливо, їх сотні. У плані волонтерської діяльності помітно вирізняється Інститут соціальної та політичної психології НАПН України (150 напрямів і видів роботи).

- Значно збільшилося за обсягом виконання позапланових наукових проєктів (грантів). Переважно це прикладні дослідження на основі грантової підтримки — розробка методів, методик і технологій надання психологічної допомоги основним цільовим групам (41 тема).

Якщо порівняти кількість позапланової тематики з кількістю науковців в установі, то отримаємо такі цифри: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи — кожен другий бере участь у грантовій активності (50 %); Інститут соціальної та політичної психології — 21 %; Інститут психології імені Г.С. Костюка — 10 %.

- Кількість планових наукових досліджень з «воєнної» проблематики є такою: 16 тем — при-

Таблиця 2

Позапланова продукція установ Відділення психології та спеціальної педагогіки НАПН України

	Інститут психології	Інститут соціальної та політичної психології	ІСПП ім. М. Ярмаченка	Український НМЦ	Усього
Монографія	1				1
Практичні посібники	2	1			3
Навчальні посібники	1				1
Навчально-методичні посібники				4	4
Метод. рекомендації	4	3			7
Методичні посібники	3			1	4
Препринти	2				2
Підручники	2				2
Програми підвищення кваліфікації		1		2	3
Усього	15	5		7	27

кладні, 12 — фундаментальні. Очевидно, практика планування наукових досліджень у Відділенні потребує подальшого вдосконалення.

Якщо перейти від формальних показників тематики досліджень і напрямів волонтерської роботи до власне наукової продукції установ відділення, то побачимо дещо іншу картину.

За кількістю позапланової продукції (методичні рекомендації, практичні, навчально-методичні й методичні посібники) позитивно вирізняється Інститут психології імені Г.С. Костюка — 15.

Значні, але не використані резерви у цьому напрямку роботи має Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (табл. 2).

Загальна кількість наукової продукції по Відділенню — 49 (не рахуючи тез і статей).

За плановою продукцією (фундаментальні і прикладні дослідження разом) переважає Інститут соціальної та політичної психології (табл. 3).

Далі ідуть: УНМЦ практичної психології, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Ми-

Таблиця 3

Планова продукція установ Відділення психології та спеціальної педагогіки НАПН України

	Інститут психології		Інститут соціальної та політичної психології		ІСПП ім. М. Ярмаченка		УНМЦ	Усього
	Ф*	П**	Ф	П	Ф	П	П	
Монографії	2		4	3				9
Підручник				1				1
Метод. рекомендації				5				5
Навчально-методичні посібники					1		4	5
Практичні посібники			6	3			2	11
Методичні посібники				1			2	3
Навчальні програми			1	3		8	2	14
Довідник							1	1
Усього	2		11	16	1	8	11	49

*Ф — фундаментальні дослідження

**П — прикладні дослідження

коли Ярмаченка та Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Досягнення. Серед численних досягнень у роботі установ Відділення необхідно відмітити кілька, на наш погляд, найбільш показових. В *Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України* було розроблено та розповсюджено інфографіку за такими блоками: психологічна допомога дитині/самопоміччя у гострому стресовому стані, стані травматичного шоку; навички протидії дезінформації; тілесні та образні вправи для підвищення стресостійкості; стратегії життєстійкості в умовах тривалих складних життєвих обставин та ін.

Загалом в Інституті підготовлено такі навчально-методичні матеріали: «Діти війни: теоретико-методичні і практичні аспекти психологічної допомоги» (В. Злишков, С. Лукомська); «Діти і війна» (В. Злишков, С. Лукомська, Н. Євдокимова, С. Ліпінська); «Психологічна підтримка онкопацієнтів під час війни: методичні рекомендації» (В. Злишков, С. Лукомська, О. Котух, С. Копилов, О. Краєва); «Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати: методичні рекомендації» (Л. Карамушка); «Поради батькам — вимушеним переселенцям. Методичні рекомендації» (І. Зубіашвілі, О. Лавренко) та ін. Усі видання представлено в Електронній бібліотеці НАПН України.

На базі Інституту продовжує функціонувати Кризовий центр медико-психологічної допомоги населенню, у якому в період воєнного стану здійснюється психологічна підтримка і допомога громадянам в умовах війни, спрямована на збереження психологічного здоров'я та благополуччя.

В *Інституті соціальної та політичної психології НАПН України* створено методики оцінювання медіатравматизації, проведено дослідження впливу медіа на погіршення психічного здоров'я (симптоми тривожних розладів і депресії, психосоматичні прояви дистресу, розлади сну тощо). За результатами опитувань (загалом охоплено понад 1,5 тис. осіб) виявлено, що найбільший травматичний ефект спостерігається в осіб, у яких основним джерелом інформації є телебачення (якщо порівняти зі споживачами інших каналів отримання новин). Перегляд новин є предиктором психотравматичних станів у людей, які пережили безпосередню загрозу життю. За результатами дослідження медіатравматизації підготовлено дидактичний комплект для вчителя «Медіа-психологія війни», який включає 13 програм підвищення кваліфікації вчителя з найбільш актуальних

питань збереження психічного здоров'я під час війни, підручник, методичний і практичні посібники, методичні рекомендації, інформаційні бюлетені, електронні ресурси.

Розроблено методики: моніторингу й оцінки соціально-психологічних ризиків у надзвичайній ситуації, дискурсивну методику оцінювання конструктивності комунікативної поведінки колективних суб'єктів у надзвичайній ситуації; діагностики рівнів емоційної саморегуляції; п'ять авторських анкет для вивчення уявлень про COVID-19 як надзвичайної ситуації.

З березня 2022 р. фахівці Інституту залучаються до реалізації проекту організації «Служба психосоціальної підтримки сімей військовослужбовців» (керівник Н.Ф. Умеренкова), який створено на запит Головного управління морально-психологічного забезпечення ЗСУ. У рамках проекту діє спеціалізована гаряча лінія, на якій надаються консультації із соціальних та психологічних питань, проводяться групи підтримки для дружин, матерів та дітей військовослужбовців, надають індивідуальні психологічні консультації (онлайн та офлайн). За цей період опрацьовано понад 4 тис. звернень через телефонну лінію та у форматі текстового консультування, проведено 150 групових заходів, якими охоплено 600 жінок, проведено 120 групових заходів психологічної підтримки для дітей військовослужбовців, якими охоплено 150 дітей, надано 300 індивідуальних психологічних онлайн-консультацій у складних емоційних станах. Також фахівці інституту залучаються до розроблення діагностичного інструментарію, який застосовується для оцінювання ефективності заходів програми соціального відновлення військовослужбовців та членів їхніх сімей, що її здійснює Міністерство соціальної політики та Міністерство оборони України.

Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України: інформаційні матеріали психолого-педагогічної підтримки дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах кризових станів та психотравм (презентаційні матеріали, пам'ятки, методичні рекомендації та ін.; рекомендації для педагогів та батьків щодо дистанційного навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах воєнного стану; інформаційні матеріали на підтримку педагогів, які навчають дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах воєнного стану; численні презентації та відеозаписи щодо порад для батьків, як діяти у складних ситуаціях, як надати дитині психологічну допомогу

гу тощо; технології навчання учнів з інтелектуальними та комплексними порушеннями розвитку в умовах воєнного стану; інтерактивні ігри-навчання, спрямовані на формування стресостійкості та життєвої компетентності дітей з ООП.

Співробітники Інституту проводили науково-практичні семінари, вебінари, круглі столи для фахівців та батьків дітей з ООП щодо психолого-педагогічної підтримки дітей та їхніх родин в умовах воєнного стану в країні.

Розроблено навчально-методичний посібник: «Навчання та підтримка дітей раннього та дошкільного віку з ООП в умовах воєнного стану» (О. Чеботарьова).

Проблеми і завдання. За роки війни з'явилося багато досліджень і методичних розробок у сфері емоцій, що цілком виправдано. Але не можна зводити всі проблеми психічного здоров'я тільки до емоційної сфери особистості. Війна впливає не тільки на емоції. Емоції лежать на поверхні й першими привертають до себе увагу і дослідників, і методистів, і практиків. Війна змінює життєві смисли особистості, цінності, настанови, світобачення (В. Мерлін, В. Франкл). Це набагато глибше. Нам треба йти «вглиб» особистості. У цьому наше актуальне завдання, смисл наших досліджень на найближчі роки і на перспективу.

Спираючись на поняття актуальної життєвої ситуації особистості (Панок, 2017), спробуємо визначити найбільш розповсюджені проблеми психічного здоров'я в умовах постковідної війни, які потребують кваліфікованого і глибокого дослідження.

Окреслимо тільки деякі проблеми й виклики для нашої науки, що є очевидними зараз, у період постковідної війни, і які, на наш погляд, потребують якнайшвидшого вирішення як на теоретико-методологічному, так і на прикладному рівнях.

1. Криза класно-урочної системи. Постінформаційна революція. Штучний інтелект. «Що я роблю на уроці? Для чого я відвідаю школу?» — такі питання ставить собі кожен учень. А чи можуть спеціалісти із психології навчання відповісти на ці учнівські запитання? Подивимося на ці питання з точки зору учня, який має доступ до інтернету. Прочитати будь-який текст, хай би навіть він був написаний китайською, — не проблема. Знайти найповнішу інформацію про, наприклад, міграцію шпаків — не проблема. Подивитися урок найкращого вчителя на тему, яку задали в якості домашнього завдання — не проблема. Чи вирішує ці питання методологія Нової української школи? Не повністю. На сьогодні

Всеукраїнська дистанційна школа «Оптіма» налічує вже близько 15 тис. здобувачів освіти і користується високою популярністю.

Усі ці факти, на наш погляд, актуалізують потребу розроблення нової, сучасної дидактики, психодидактики (А. Дістервег), дидактики, що відповідає рівню сучасного постінформаційного суспільства, або ще складніше — суспільства майбутнього.

2. Насамперед маємо визначити — якою є роль учителя в сучасній педагогіці, для чого педагог зустрічається в школі з учнем. Розвиток особистості кожного учня має стати пріоритетом у практичній педагогіці. Дитиноцентризм як принцип (В.Г. Кремень) тепер має бути реалізований нами як система (саме — система!) психолого-педагогічних технологій, а психодидактика, засновником якої вважають Адольфа Дістервега, — інструментом реалізації цього принципу.

3. Практична психолого-педагогічна робота — це робота в «зоні найближчого розвитку» (Л.С. Виготський), адже, як говорив Г.С. Костюк, — «навчання веде за собою розвиток особистості». З цього логічно випливає найбільш актуальне завдання сучасної психології навчання, психології особистості і, власне, — дидактики: розроблення за допомогою психолого-дидактичних засобів новітніх технологій навчальної діяльності. А завданням вікової психології і психології розвитку є розроблення нових норм і закономірностей розвитку особистості в умовах сучасного суспільства, умовах постковідної війни.

4. Система психологічної допомоги, психологічна практика, також потребує норм психічного розвитку, технологій надання психологічної допомоги, які ґрунтуються на принципах доведеної ефективності, на методології проєктно-технологічного підходу, який розвивається в УНМЦ практичної психології і соціальної роботи.

5. Психологія життєвих смислів і смисложиттєвих цінностей особистості (героїзму/колабораціонізму). Майже кожного дня ЗМІ повідомляють про подвиги наших героїв на фронтах війни. Але й кожного дня ми чуємо про викриття зрадників, навідників ракет, людей, що свідомо пішли на співпрацю з окупантами. Заданими на жовтень поточного року, тільки ДБР проводило розслідування більше 1,8 тис. кримінальних проваджень щодо злочинів проти безпеки нашої держави.

Як це пов'язано із психічним здоров'ям населення? Безпосередньо, оскільки ці явища — і

героїзм, і колабораціонізм — ґрунтуються на життєвих цінностях особистості, її життєвих смислах, переконаннях, інших «вершинних» особистісних утвореннях.

Літературна ілюстрація:

«Любов к отчизні де героїть,

Там сила вража не устоїть,

Там груди сильніша од гармат,

Там жизнь — алтин, а смерть — копійка,

Там лицар — всякий парубійка,

Козак там чортові не брат» (Котляревський, 1983, с. 224).

Чи є подібні явища предметом наших досліджень? Нам не відомо. Чи є це до деякої міри оцінкою ефективності виховної, соціально-корекційної і медійної роботи? Так. Чи потрібно нам суттєво переглянути зміст і методологію досліджень у цій сфері? Безперечно — так.

Тут також бачимо проблеми методології психолого-педагогічних досліджень. Тут також потрібні методики виховної роботи, які, за великим рахунком, є технологіями. Реальними технологіями. А це — вже зовсім інша методологія. Методологія проєктування розвитку особистості. З доведеною ефективністю. З можливістю виміряти і ефективність застосування технології, і її результативність — як на рівні окремого індивіда, так і на рівні різного роду соціальних груп.

6. Проблема інклюзивності. Інклюзивність (інклюзія) — це принцип співіснування і взаємодії людей в соціумі, а не сукупність методик освітньої діяльності, як це іноді трактують. Замість «інклюзивних класів», «інклюзивних дітей», «методик інклюзивного навчання (за нозологіями)» у нас мають постати інклюзивна педагогіка й інклюзивна психологія. Тобто вся система освіти, і теорія і практика, мають бути «просякнуті» принципом інклюзивності.

Війна кожного дня породжує певну кількість наших співгромадян, які потребують інклюзивного підходу у навчанні, вихованні й розвитку. Саме реально інклюзивного, а не побудови «скляних стін» з удаваним співчуттям і казенною турботою. Тільки за офіційною статистикою кількість людей, які набули інвалідність (ампутації) внаслідок війни, перевищує 300 тисяч! Усі ці люди потребують соціально-педагогічної і психологічної реабілітації, навчання й перенавчання, засвоєння нових професій. Тобто одним із пріоритетів має бути профілактика стигматизації осіб з ООП та профілактика дискримінації таких осіб у суспільстві.

У зв'язку з наведеним вище вважається доцільним:

- Оновити наявну, або, що більш доцільно, розробити нову концепцію супроводу осіб з особливими потребами в системі освіти.

- Усі без винятку методики й технології навчальної та виховної діяльності в освіті мають передбачати інклюзивність і бути спрямованими насамперед на «звичайних» дітей і їхніх батьків.

- Інклюзивність має стати для педагогів-методистів в один ряд з іншими педагогічними принципами, як-от: науковість, принцип розвитку особистості учня в процесі навчальної діяльності та ін.

- Оновити посадові інструкції та весь функціонал педагогічних працівників, вчителів, вихователів, працівників психологічної служби на основі принципу інклюзивності.

- Оновити зміст підготовки та підвищення кваліфікації всіх без винятку педагогічних працівників. А це — нові навчальні програми та плани, підручники й посібники та ін.

Отже, ключовою проблемою сучасної психолого-педагогічної науки, прикладної психології (методики) і психолого-педагогічної практики є проблеми методології. Точніше — проблеми розробки нових специфічних методологій.

Висновки і пропозиції.

- В сучасних умовах широкомасштабної війни суспільна практика і насамперед освіта потребують великої кількості конкретних результатів фундаментальних і прикладних психолого-педагогічних досліджень. Тобто інноваційних методик і технологій роботи педагогічних працівників, практичних психологів, соціальних педагогів.

Розроблення інноваційних технологій має ґрунтуватися на оновленій методологічній основі психолого-педагогічної науки, прикладної психології і психологічного практикування.

Маємо чітко розрізняти ці три види професійної діяльності задля вирішення завдань захисту і відновлення психічного здоров'я українців.

- Оновлення методології психолого-педагогічних досліджень, прикладної психології та психологічного практикування вбачається у запровадженні проєктно-технологічного підходу в прикладних дослідженнях для створення методик і технологій з доведеною ефективністю.

- Важливим завданням сьогодні є проведення експериментальних досліджень — як фундаментальних, так і прикладних, адже тільки валідні експериментальні дані дадуть змогу побудувати моделі поведінки окремої особистості й різного

роду соціальних груп в умовах війни. Необхідно повернути у практику наукових досліджень моніторинги, скринінги, лонгітуди.

Першочерговим їх результатом мають стати норми психічного розвитку, яких потребують усі — педагоги-науковці, педагоги-методисти, психологи, які займаються розробленням сучасних методик надання психологічної допомоги, психологи-практики. На нових (оновлених) нормах психічного розвитку має бути побудована вся психолого-педагогічна наука і практика повоєнної України.

- Пріоритетними необхідно визнати дослідження психологічної феноменології війни, зокрема: психоемоційні розлади та реактивні стани в учасників війни залежно від індивідуально-психологічних особливостей та міри залученості до бойових дій; зміни в когнітивній сфері особистості під впливом негативних емоційних факторів та ресурсні можливості до навчальної (освітньої) діяльності; особливості динаміки ціннісної сфери, змін у життєвих планах і перспективах, баченні власного майбутнього, психології героїзму/колабораціонізму; феномен раннього дорослішання у дітей та особливості вікового розвитку в умовах війни, проблеми практичного застосування принципу інклюзії та ін.

- Діяльність з упровадження результатів наукових досліджень, як фундаментальних, так і прикладних, потрібно розглядати як окремий специфічний вид професійної активності, який має свою методологію, мету й завдання та може ґрунтуватися на методології проектно-технологічного підходу.

Отже, дискутуючи сьогодні про зміст, актуальні напрями, організацію і методологію досліджень в галузі охорони і відновлення психічного здоров'я населення України, маємо думати і про «завтра» психолого-педагогічної науки, оскільки наука, як би тривіально не звучало, це насамперед про «завтра». Саме у цьому є специфіка нашої роботи як науковців. Саме цим ми можемо бути корисними у захисті та відновленні ментального здоров'я усього нашого суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Котляревський, І.П. (1983). *Енеїда*. Київ: Дніпро.
- Українська психологія. XXI століття. Початок (Дні української психології в Берліні) (2023, 27–28 квітня). Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735227>
- Національна академія педагогічних наук України. (2023а, 27 квітня). *Пріоритетні напрями*

(тематика) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок НАПН України на 2023-2027 роки. <https://naps.gov.ua/ua/press/announcements/3014/>

Національна академія педагогічних наук України. (2023b, 26 червня). *Засідання Наукової ради з проблем психологічної підтримки населення в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України*. <https://naps.gov.ua/ua/press/4victory/3075/>

Панок, В.Г. (2017). *Прикладна психологія. Теоретичні проблеми: монографія*. Київ: Ніка-Центр. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/707672>

Панок, В.Г. (2023а). Концепція реформування психологічної служби у системі освіти України на період до 2030 року. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(2), 1-10. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5204>

Панок, В.Г. (ред.). (2023b). *Наукова і волонтерська діяльність установ психологічного профілю НАПН України з проблем формування безпечного середовища у закладах освіти та надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги постраждалим в умовах війни (2019-2023 рр.)*: інформаційний довідник. Київ: Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, 106 с. <https://lib.iitta.gov.ua/736657/>

CURRENT PROBLEMS OF MENTAL HEALTH CARE OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN WARTIME: ISSUES OF THEORY AND METHODOLOGY

Scientific report at the methodological seminar "Actual problems of mental health protection of the Ukrainian people in wartime and post-war" on November 16, 2023

Vitalii Panok

*DSc in Psychology, Professor, Corresponding Member of NAES of Ukraine, a.i. of Academician
Secretary of the Division of Psychology and Special Pedagogy, DSc in Psychology, Director of
Ukrainian Scientific and Methodological Center of Applied Psychology and Social Work,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Abstract. *The problems of mental health care of Ukrainian society became especially urgent in the conditions of the war. Ukrainian society is gaining a new experience – post-catastrophe. And this requires new (updated) approaches to the subject of scientific research, improvement of methodology, methods and technologies of educational activity and psychological practice. The article analyzes the achievements of the institutions of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine and identifies a number of problems and priorities for further activities. In particular, the need to update didactic approaches to education in connection with the conditions of the post-information society, rethinking the position of the teacher in the educational process, updating the methodology for providing psychological and pedagogical assistance based on the theory of the "zone of proximal development" and post-disaster growth, updating the norms of mental development of the individuals, updating understanding of inclusiveness as a practice of application in education and society as a whole, researching the problems of life meanings, goals and values of the individuals. The need for coordinated deployment of experimental research and implementation of their results in educational and social practice is emphasized.*

Keywords: *mental health; war; methodology; psychological science; applied psychology; psychological practice; inclusion; new Ukrainian psychology.*

Дата публікації: 5 грудня 2023 р.